

ЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ДІЯННЯ

РУДКОВСЬКА Марта Романівна – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Исследовано значение объективной стороны состава преступления при определении общественной опасности деяния. Выяснено, что общественная опасность зависит от особенностей объективной стороны преступления. Проанализировано влияние общественно опасного деяния, общественно опасных последствий, причинной связи, времени, места, обстановки, орудий и средств совершения преступления как при установлении наличия общественной опасности деяния, так и при определении ее степени.

Рассмотрено влияние признаков объективной стороны состава преступления в качестве конститутивных и факультативных признаков, а также признаков, выступающих одновременно обязательными признаками состава преступления и обстоятельствами,отягчающими наказание.

Ключевые слова: общественная опасность, преступление, состав преступления, объективная сторона состава преступления.

Постановка проблеми

Об'єктивна сторона є однією з основних підсистем складу злочину і складається із ряду взаємодіючих елементів, які у своїй сукупності утворюють процес зовнішнього посягання на об'єкт кримінально-правової охорони.

Дослідження впливу на суспільну небезпеку діяння ознак об'єктивної сторони складу злочину дозволить з'ясувати як їх роль під час криміналізації діяння на ста-

дії правотворення, так і вплив цих ознак на кваліфікацію діяння, а також на призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його виконання – на стадії правозастосування.

Стан дослідження

У кримінально-правовій літературі об'єктивну сторону злочину досліджували такі науковці, як: П.С. Берзін, О.О. Володіна, В.К. Гришук, О.М. Миколенко, А.Ю. Строган, М.І. Хавронюк, Г.З. Яремко, Н.М. Ярмиш та інші.

Однак, об'єктивна сторона злочину, як показник суспільної небезпеки посягання, не була предметом окремого дослідження у теорії кримінального права.

Метою статті є дослідження значення об'єктивної сторони злочину для характеристики суспільної небезпеки діяння.

Виклад основних положень

Тільки з метою теоретичного аналізу можна «відірвати» об'єктивну сторону діяння від його суб'єктивної сторони і розглядати їх ізольовано. Свідомий і вольовий вчинок особи є джерелом, першопричиною, що породжує об'єктивну суспільну небезпеку, вину і, як наслідок, протиправність діяння, які в сукупності роблять вчинок тим, що визнається законом злочином [1, с. 79-80].

Суспільна небезпечність залежить від особливостей об'єктивної сторони злочину: форми злочинного діяння, характеру і тяжкості наслідків, способу, часу, місця, знарядь та засобів вчинення злочину [2, с. 228].

Основним об'єктивним елементом злочину є діяння особи. Кримінально-правове діяння завжди становить собою нерозривну єдність його зовнішньої об'єктивної і внутрішньої суб'єктивної сторін. Рефлекторні, імпульсивні рухи тіла особи, позбавлені свідомого і вольового характеру, для права взагалі і кримінального зокрема абсолютно байдужі. У відриві від інших об'єктивних і суб'єктивних елементів діяння, як правило, не несе в собі ознак суспільної небезпеки. Наприклад, вистріл із вогнепальної зброї може бути частиною спортивних змагань. Самі по собі такі діяння або суспільно корисні або соціально нейтральні. Що ж надає поведінці особи суспільно небезпечний характер? З об'єктивної сторони суспільну небезпеку самим діянням надають шкідливі наслідки, спосіб поведінки, використання суб'єктом знарядь і засобів, значно рідше – місце, час, обстановка [1, с. 79-80].

На обрання міри покарання має вплив конкретний (більший або менший) прояв тієї чи іншої ознаки складу злочину. Наприклад, визначаючи ступінь суспільної небезпечності втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), суди повинні враховувати форми і способи втягнення, ступінь негативного впливу на нормальний розвиток і здоров'я неповнолітніх, а також інші заподіяні злочином наслідки [3]. На ступінь суспільної небезпеки умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного в стані сильного душевного хвилювання, може впливати характер протиправних дій потерпілого – в одному випадку це буде протизаконне насильство у вигляді непоправного знівечення обличчя, спричиненого малолітній дочці винного, а в іншому – тяжка образа, нанесена йому особисто [4, с. 208].

Суспільно небезпечне діяння включає в себе як дію, так і бездіяльність. У цьому контексті важливо вирішити питання про те, що є більш суспільно небезпечним: вчинен-

ня посягання у формі злочинної дії чи злочинної бездіяльності. На перший погляд, видається, що вчинення злочину шляхом активних дій потребує застосування більших зусиль та відповідно характеризується вищим ступенем суспільної небезпеки. Однак, як влучно зазначає Н. Ярмиш, інколи буває дуже складно утриматися від вчинення бажаної дії. Бездіяльність може потребувати більше зусиль та нервів, ніж дія. Таким чином, хоч і не виявлена зовні, та все ж таки воля має місце і при утриманні від певних дій. А отже, зовнішню бездіяльність-утримання цілком можливо розглядати як «внутрішню дію». Та в ситуації, коли людина забула виконати свій обов'язок, становище інше. У такому разі вже складно сказати, що особа утрималась від виконання дії, оскільки утримання передбачає момент свідомої відмови від її виконання, етап ухвали рішення, тобто прояв внутрішніх вольових зусиль [5, с. 56-57].

Крім цього, у деяких випадках має місце змішана бездіяльність, коли активні дії є способом вчинення злочинної бездіяльності [6, с. 134]. Наприклад, ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України) вчиняється шляхом включення неправдивих відомостей до податкової декларації [7, с. 67].

Наслідки вчинення злочину – це той злочинний результат, який настає через спричинення шкоди об'єкту злочину. Це матеріальні, фізичні, етичні та інші втрати, які зазнають люди, суспільство та держава в результаті вчинення злочину. Їх розмір прямо пропорційно впливає на ступінь суспільної небезпечності злочину. Злочинний наслідок найбільш повно і наочно характеризує суспільну небезпечність будь-якого злочину [2, с. 228]. Визнання дії злочинною залежить від того, чи заподіює істотну шкоду тим чи іншим об'єктам кримінально-правової охорони дане діяння. Саме в силу своєї значної ролі для характеристики суспільної небезпечності діяння злочинні наслідки є головною ознакою, що відмежовує злочин від інших правопорушень – адміністративних, цивільно-правових і аморальних [8, с. 113].

Щодо наслідків вчинення злочину, то характер заподіяних злочином наслідків

визначає саме характер суспільної небезпеки злочину. У свою чергу, розмір заподіяних суспільно небезпечних наслідків визначає ступінь суспільної небезпеки злочину [9, с. 176-177]. Так, якщо склади злочинів різняться між собою розміром заподіяної шкоди (суспільно небезпечних наслідків) при єдності об'єкта злочину, суспільно небезпечного діяння, загальних ознак суб'єкта злочину та вини (її форми) – то це різні склади одного злочину. Скажімо, склади злочинів про умисні легкі, середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження є підстави вважати різними складами одного злочину – умисних тілесних ушкоджень. Так, як вони характеризуються спільністю об'єкта – здоров'я особи, суспільно небезпечного діяння, ознак суб'єкта, форми вини, але різняться розміром заподіяної шкоди такому об'єкту – легкі, середні, тяжкі. Якщо ж змінюється характер заподіяної злочином шкоди (якість суспільно небезпечних наслідків), то змінюється об'єкт посягання.

Наслідки злочину мають вирішальне значення, особливо для необережних злочинів, при вчиненні яких сама поведінка винного, як правило, не становить суспільної небезпеки. Невипадково поняття і ознаки необережної вини взагалі не потребують встановлення усвідомлення винним суспільно небезпечного характеру вчинених ним діянь, що є обов'язковою інтелектуальною ознакою умисної форми вини. Самі по собі дії або бездіяльність винного можуть і не становити якої-небудь суспільної небезпеки і стають такими тільки у зв'язку з наслідками, що настали. Нема і не може бути злочинів, які не тягнули б за собою певних негативних змін, зрушень у соціальній дійсності, не деформували б в тій чи іншій мірі стан системи основних суспільних відносин, не порушували встановлений у суспільстві правопорядок. Соціально шкідливий результат – неминучий наслідок будь-якого злочину, незалежно від того, сконструйований у законі його склад як формальний, матеріальний чи усічений. Концепція окремих авторів, що деякі види злочинів, наприклад з формальним складом, не мають наслідків, не здатна обґрун-

тувати соціальну обумовленість їх криміналізації законодавцем, так як злочин, що не порушує фактично об'єкт правової охорони, у кримінально-правовому значенні вже «не посягає». Злочини з формальним складом також посягають на об'єкт кримінально-правової охорони, і тому їм органічно притаманні антисоціальні наслідки, хоча вони й не вказані в диспозиції кримінального закону [1, с. 81-83].

Насправді кримінальних правопорушень без наслідків не буває, адже ознакою будь-якого кримінального правопорушення є суспільна небезпечність, а її характеризує згідно із прямою вказівкою закону істотна шкода або загроза її заподіяння. У кримінальних правопорушеннях з формальним складом наслідки перебувають за межами складу. Наприклад, суспільно небезпечним наслідком проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти, є створення небезпеки для життя і здоров'я вагітної жінки, суспільно небезпечним наслідком грубого порушення законодавства про працю – порушення конституційних прав людини, суспільно небезпечним наслідком дезертирства – дезорганізація, що полягає в порушенні порядку проходження військової служби [10, с. 125-126].

Суспільно небезпечні наслідки вчинення злочину завжди мають вплив на ступінь його суспільної небезпеки, незважаючи на те, що вони можуть не бути конститутивною ознакою складу конкретного злочину. У такому випадку вони не мають значення для кваліфікації, але враховуються при призначенні покарання, а також при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування.

На думку О.М. Миколенко, наслідки злочину є невід'ємною властивістю (рисом) суспільної небезпеки злочину, яка виражена в заподіянні соціальної, правової і реальної (фактичної) шкоди або загрози заподіяння реальної (фактичної) шкоди. Це ніяк не позначається на існуючій класифікації складів злочинів на матеріальні і формальні, тому що в основу класифікації складів злочину на матеріальні і формаль-

ні покладено інший критерій – суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину [11, с. 13].

Крім того, необхідно розмежовувати заподіяння істотної шкоди та створення загрози її заподіяння. Відмінність реальної шкоди та загрози її заподіяння не означає, що остання не завдає шкоди об'єкту кримінально-правової охорони у вигляді негативних змін у ньому [12, с. 47]. У тих випадках, коли в диспозиції норми кримінального закону чітко вказано, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного складу злочину є «істотна шкода», створення загрози заподіяння такої шкоди не утворює складу цього злочину (наприклад, ч. 1 ст. 137, ст. 232, ст. 246 КК України). Такі діяння, за наявності передбачених законом ознак, слід кваліфікувати як замах на відповідний злочин [13, с. 101].

Одним із структурних елементів об'єктивної сторони складу злочину є причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками. Причинний зв'язок є обов'язковою ознакою складу злочину в злочинах з матеріальним складом. Сам по собі він не впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння, але в сукупності з іншими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу злочину свідчить про наявність суспільної небезпеки конкретного посягання.

Час, місце та обстановка вчинення злочину також впливають на ступінь суспільної небезпеки діяння. Вони враховуються при кваліфікації діяння, якщо визнані законодавцем обов'язковими ознаками складу злочину. В протилежному випадку, враховуються судом при індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Спосіб вчинення злочину, який виступає певним порядком, методом, послідовністю рухів і прийомів, що застосовуються особою при вчиненні умисних або необережних злочинів, здійснює істотний вплив на ступінь суспільної небезпеки злочину. У структурі злочинного посягання спосіб властивий діянню [1, с. 89-90]. Поряд з іншими ознаками складу злочину, спосіб вчинення злочину враховується законодавцем при конструюванні санкцій відповідних

статей кримінального закону, у яких передбачені кримінально-правові норми, для яких спосіб вчинення злочину є конститутивною ознакою.

Так, відкрите викрадення чужого майна (грабіж) є більш суспільно небезпечним злочином, ніж таємне викрадення чужого майна (крадіжка), хоча посягають на один і той самий об'єкт – власність. Такі способи вчинення злочину, як вибух, підпал або інший загальнонебезпечний спосіб підвищують суспільну небезпечність злочину і у ряді випадків є кваліфікуючими ознаками [2, с. 228]. У протилежному випадку – спосіб вчинення злочину враховується судом при індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Немає жодного злочину без властивого йому способу його вчинення [14, с. 325].- З одного боку, законодавець використовує спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння при конструюванні диспозиції статті як основного, так і кваліфікованого складу злочину. З іншого – вчинення злочину з особливою жорстокістю або загальнонебезпечним способом є обставинами, які обтяжують покарання (п.п. 10, 12 ч. 1 ст. 67 КК України). Таким чином, ці два способи вчинення злочину завжди підвищують суспільну небезпеку діяння. Незважаючи на те, що вони не впливають на кваліфікацію діяння, суд, установивши їх наявність, зобов'язаний навести їх у вирок та врахувати при призначенні покарання.

Однак, необхідно пам'ятати, що якщо будь-яка із обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує (ч. 4 ст. 67 КК України), інакше буде порушено принцип «non bis in idem» (ч. 1 ст. 61 Конституції України).

Використання суб'єктом знарядь і засобів вчинення злочину підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння в цілому, тому що вони підвищують силу та інтенсивність злочинного впливу суб'єкта злочину як на предмет посягання, так і на особу потерпілого. Чим більше проявила особа винахід-

ливості, чим більш досконалі способи і знаряддя застосовані для вчинення злочину, тим більш небезпечним воно є при інших рівних умовах [15, с. 137].

Отже, підводячи підсумки дослідження впливу об'єктивної сторони складу злочину на суспільну безпеку діяння, можна констатувати, що ознаки об'єктивної сторони складу злочину враховуються при визначенні ступеня суспільної небезпеки посягання як законодавцем, так і правозастосовними органами.

Висновки

Обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину впливають лише на наявність суспільної небезпеки та враховуються при кваліфікації посягання. Натомість, факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину та обставини, які знаходяться за межами складу злочину визначають ступінь суспільної небезпеки та враховуються при індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Література

1. Ляпунов Ю.И. Общественная опасность деяния как универсальная категория советского уголовного права. Учебное пособие / Ю.И. Ляпунов. – М.: ВЮЗШ МВД СССР, 1989. – 119 с.
2. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – 1112 с.
3. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>.
4. Дудоров О.О. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення / О.О. Дудоров // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. - № 1. – С. 204-211.
5. Ярмиш Н. Характеристика проявів волі у необережній бездіяльності при

скоєнні злочину / Н. Ярмиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. - № 1. – С. 55-61.

6. Сторган А. Співвідношення активної та пасивної форм суспільно небезпечного діяння (дії та бездіяльності) / А. Сторган // Підприємництво, господарство і право. – 2007. - № 11. – С. 131-134.

7. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина. (Посібник для підготовки до іспитів) / (За загальною редакцією Клименка В.А.). – К.: Атіка, 2003. – 288 с.

8. Альманах кримінального права: збірник статей. Вип. 1 / Відповід. ред. П.П. Андрушко, П.С. Берзін. – К.: Правова єдність, 2009. – 424 с.

9. Яремко Г.З. Вплив суспільно небезпечних наслідків на суспільну безпеку злочину / Г.З. Яремко // Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie «Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov» (Bratislava, Slovenská republika, 27-28 novembra 2015 r.). – Bratislava: Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva. – 2015. – С. 175-178.

10. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк; за заг. ред. М.І. Хавронюка. – Ваїте, 2014. – 944 с.

11. Миколенко О.М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.М. Миколенко. – Х., 2005. – 19 с.

12. Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення / П.С. Берзін. – К.: Дакор, 2009. – 252 с.

13. Грищук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. / В.К. Грищук. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 568 с.

14. Володіна О.О. Обман і зловживання довірою як способи захоплення заручників / О.О. Володіна // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримі-

АНОТАЦІЯ

Досліджено значення об'єктивної сторони складу злочину при визначенні суспільної небезпеки діяння. З'ясовано, що суспільна небезпека залежить від особливостей об'єктивної сторони злочину. Проаналізовано вплив суспільно небезпечної діяння, суспільно небезпечних наслідків, причинового зв'язку, часу, місця, обстановки, знарядь і засобів вчинення злочину як при встановленні наявності суспільної небезпеки діяння, так і при визначенні її ступеня.

Розглянуто вплив ознак об'єктивної сторони складу злочину в якості конститутивних та факультативних ознак, а також ознак, які виступають одночасно обов'язковими ознаками складу злочину та обставинами, які обтяжують покарання.

Ключові слова: суспільна небезпека, злочин, склад злочину, об'єктивна сторона складу злочину.

нальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012. – С. 324 – 328.

15. Фефелов П.А. Общественная опасность преступного деяния / П.А. Фефелов // Советское государство и право. – 1977. – № 5. – С. 135-138.

SUMMARY

The article researches the meaning of objective crime element when determining the social insecurity of action. It was clarified that the social insecurity depends upon the peculiarities of the objective crime element. The influence was analyzed of the socially dangerous activity, socially dangerous consequences, causal connections, time, place, circumstances, instrumentalities both when determining the social insecurity of the action and when determining its level.

The article considers the influence of the indexes of objective elements of crime operating as the constitutive and optional features and the features arising along with the mandatory crime elements, and circumstances which aggravate the punishment. It was clarified that the constitutive features of the objective crime element influence the presence or absence of the social encroachment danger, while the optional features of the objective crime element influence the level of the social danger and are considered by the court during the punishment assignment, relieve from the criminal liability, relieve from punishment and its serving. It was determined that the reflex, impulsive movements of the person's body, unconscious and not willful are absolutely meaningless to the law in general and criminal law in particular.

Separated from the other objective and subjective activity elements, they, as a rule, do not bear the social danger. It was clarified that the socially dangerous activity is always closely connected with its external objective and internal subjective parts. It was proved that the features of the objective crime element are considered when determining the level of the social encroachment danger, both by the lawmaker and by the law-enforcement bodies.

Key words: social danger, crime, crime element, objective crime element.